

BOG'CHA YOSHIDAGI BOLALAR NUTQ FAOLIYATIGA QO'YILADIGAN PSIXOLOGIK TALABLAR

Nazirboyeva Zamiraxon Muxammadjanovna

*Farg'ona viloyati Quva tumani 46-davlat
maktabgacha ta'lim tashkiloti direktori*

Annotasiya: *Ushbu maqolada bog'cha yoshidagi bolalar nutq faoliyati: kattalar nutqini tushunishi va shaxsiy faol nutqni shakllanishi nutqini, boshqa kishilar bilan muloqotda amaliy qo'llay olishi, bolaning nutqi psixik taraqqiyotini qayta qurishi asosini tashkil etishi va tafakkur qilish quroliga aylanishi o'ziga xos xususiyatga ega bo'lishligi yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *kompetentsiya, dinamik afaziya, afferent motor afaziyasi, semantik afaziya, sensor afaziya.*

Mustaqillikka erishganimizdan so'ng barcha sohalar kabi bolalar ta'lim tarbiyasiga ham alohida e'tibor berila boshlandi. Ta'lim tarbiya jarayoni yakunida mustaqil fikrlaydigan, erkin, bilimli, bir so'z bilan aytganda barkamol shaxsni voyaga etkazish asosiy maqsad qilib belgilandi. Bu uzluksiz ta'lim tizimining ilk turi – maktabgacha ta'limga o'ziga xos yondashuvni talab etar edi.

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgach, barcha sohalar singari ta'lim-tarbiyada ham ko'pgina yangilanishlarni amalga oshirish ehtiyoji tug'ildi. Buning uchun esa pishiq-puxta ishlangan, ma'lum maqsad va vazifalarni o'zida mujassamlashtirgan istiqbolli dastur talab etilar edi. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish "Ilk qadam" Davlat o'quv dasturida belgilangan bolalarga ta'lim berishda kompetentsiyaviy yondashuvning muhim qismi sanaladi. 6-7 yoshli bolaning umumiy muhim kompetentsiyalari sifatida birinchi navbatda, kommunikativ kompetentsiya, ya'ni muloqot vositalaridan turli vaziyatlarda foydalana bilish ko'nikmasini shakllantirish belgilangan. Demak, tarbiyalanuvchilarning o'yin, bilish va ijtimoiy kompetentsiyasi qatorida muloqot kompetentsiyasi asosiy o'rinni egallaydi. Shunday ekan, MTTda har bir ta'limiy faoliyat mazmunida bolaning nutqini o'stirish va muloqotchanlik ko'nikmalarini shakllantirish asosiy vazifa hisoblanadi. Bola yangi bilimlarni o'yinlar va didaktik vositalar asosida o'zlashtirganida samaradorlik yuqori bo'ladi.

Tadqiqodchi A.R.Luriya nutqning afaziyasini tekshirib, ular quyidagi turlardan iborat ekanligini bayon qiladi:

dinamik afaziya – gaplar yordami bilan so'zlash qobiliyatining buzilishi;
afferent motor afaziyasi – nutq artikulyatsiyasining buzilishi;
semantik afaziya – gaplar o'rtasidagi bog'liqlikning buzilishi;
sensor afaziya – so'zlarni idrok qilishning buzilishi.

Nutq rivojlanishi davrlarini u quyidagicha ko'rsatib o'tadi:

1-davr - 2 oydan 11 oygacha.

2-davr - 11 oydan 19 oygacha.

3-davr - 19 oydan 3 yoshgacha.

Nutq rivojlanishi quyidagi xususiyatlarga ega ekanligini quyidagicha ifodalaydi.

a) gugulash;

6) g'udurlanish (soxta so'zlar);

v) paradigmatik fonetika (1, 3 - 1, 5 yoshgacha) - buvi, buva, o'tir, o'tirdi, o'tiradi;

g) nutqning vaziyatbopligi (J.Piaje - situativ nutq);

d) nutq egotsentrizmi (J.Piaje – egotsentrik nutq).(25.513)

Bog'chagacha davrning oxiri kichik va o'rta bog'cha davrlarda nutq bolaning amaliy faoliyati tarkibiga tez-tez kirib turadi.

Bog'cha yosh davrda bola o'zining harakatlari, ularda ishlatayotgan buyumlari haqida hech kimga murojaat qilmay aytib beradi, kelajakdagi harakatlarini rejalashtiradi va natijalarni analiz qiladi. ("Qo'g'irchoq uxlayapti", "Mashinani tuzatishsa, u yuradi ", "Odamcha yiqilib ketdi, hozir men uni ko'tarib qo'yaman"). Bunda nutq muloqot uchun xizmat qilmaydi. Bunday turdagi nutqni J.Piaje "egotsentrik nutq" deb atadi. J.Piajening fikricha, egotsentrik nutq bola tafakkurining egosentrik xarakteri, individual nutqning hali etarlicha ijtimoiylasha olnaganligi natijasidir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini rivojlantirish uchun beriladigan ta'lim-tarbiya mazmuni o'zida quyidagi uch yo'nalishlarni mujassamlashtiradi: nutqning rivojlanganligi, so'z boyligi, ilk matematik tasavvurlar hamda tabiatga oid bilimlar. Nutqining rivojlanganligi, so'z boyligiga oid belgilangan talablarga erishish bolalarni atrof-muhit bilan tanishtirib borish, ularga ertak va hikoyalar aytib yoki o'qib berish, she'rlarni yod oldirish, fikriy mushohada qilishga o'rgatish, ta'limiy o'yinlar vositasida tafakkurni peshlash kabi faoliyatlar orqali amalga oshiriladi. Tevarak-atrofdagi narsa va hayotda yuz beradigan hodisalar bola nutqi va tafakkuri mazmuni-ning asosini tashkil qiladi. Bola atrofda sodir bo'lgan hodisalar bilan tanishish jarayonida zarur bilimlarni egallash bilan bir vaqtda, ularning nomi, vazifasi, xususiyatlarini bildiruvchi so'zlarni o'zlashtirib boradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga qo'yiladigan talablarda ko'rsatilib o'tilishicha nutqining rivojlanganlik darajasiga qo'yidagicha minimal talablar qo'yiladi;

- Nutqining rivojlanganligi va so'z boyligiga oid:
- tovush, so'zlarni aniq va tutri talaffuz etish;
- 3000 tadan ortiq so'zni tushunish va bilish;
- rasmga qarab ran tuzish;
- ertak va hikoyani tinglash, mazmunini tu-shunish;
- eshitgan kichik ertak va hikoyani qayta so'zlab berish;
- ifodali nutkda ega bo'lish;
- tevarak-atrof, tabiat manzarasi haqida qisqacha so'zlab berish;
- turli mavzudagi, kichik hajmdagi 6 ta she'rni yoddan aytish;
- ota-ona, tarbiyachi tavsiyasi bilan hayotiy mavzular buyicha qisqacha hikoya tuzish;
- kattalar va o'rtoqlari bilan suhbatda faol ishtirok etish;
- kattalar va o'rtoqlari bilan gaplashish madaniyatiga ega bo'lish.

Maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga qo'yiladigan talablarda ilk yoshdagi bolalar nutqining rivojlanganlik darajasiga quyidagi talablar belgilib berilgan:

Tevarak-atrof bilan tanishtirish asosida bolalarning nutqini o'stirish. Bu yosh davrda bolani tushunish nutqini, ya'ni tanish odamlarning nomi, har xil narsalar va buyumlar, harakatlarning atalishini bildirish. Bir yarim yoshga etgach, ularning talaffuz qiladigan so'zlarini 30-40 tagacha etkazish. Bola ikki yoshga qadam quyganda unda kuyidagi faoliyat turlarini: gapirish, yurish hamda buyumlar bilan mustaqil shug'ullana olishni rivojlantirish. Bola ikki yoshga etganda uning lug'at boyligi mikdorini 200 so'zgacha etkazish. Ularning nutqini ko'plikni, buyruqni, harakat bajarilgan zamonni ifodalovchi shakllarni faol qo'llanishiga erishish.

Aynan MTTda nutq o'stirish jarayonida badiiy adabiyotning o'rni beqiyosligini e'tirof etgan holda, badiiy asarlarni yangi texnologiyalar vositasida bolalarga o'rgatishning samaradorligi yuqori ekanligini kuzatdik. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish ko'p jihatdan quyidagilarning to'g'ri hal etish bilan bog'liq: - nutqni rivojlantirishga doir didaktik materiallar tarkibiga ota-onalar, tarbiyachining ma'lum maqsadga qaratilgan nutqi, bolalarga o'qib yoki aytib beriladigan ertak, she'r, qo'shiqlar, hikoyalar muntazam kiritilishi; - ta'limning didaktik materiallarni foydalanadigan tarzda zamonaviy tashkil etilishi; - ta'limiy o'yinlarda bolalarning faol nutqiy muloqotda bo'lishini ta'minlash.

Bolalarning kattalar bilan muloqotda bo'lishida imo-ishoradan bevosita so'zlashga (so'zlar va tovush birikmalari vositasida murojaat qilishga) undash. Kattalarning nutqiga quloq sola bilishga, oddiy savollarga javob qaytarishga, oson topshiriqlarni bajarishga odatlantirish. "Mumkin emas", "mayli" degan so'zlarning ma'nosini tushunishga va ularga to'g'ri amal qilishga o'rgatish.

Tevarak-atrofdagi kishilarni (ularning yoshi va jinsiga muvofiq ravishda) anglatadigan so'zlar (qiz bola, o'g'il bola, xola, amma, tog'a, amaki, buvi, buva), uyda va uydan tashqarida (bog'da, hovlida, ko'chada) bo'ladigan hodisalarni anglatuvchi so'zlar, ba'zi bir hayvonlar va o'simliklarni, ularning qismlari va xususiyatlarini anglatuvchi so'zlar zahirasini kengaytirib borish.

Qisqa, oddiy hikoya, she'r va ertaklarni tinglashga va tushunishga o'rgatish. Xalq ogzaki ijodi namunalari — ertaklarni va kuylarni tinglashga odatlantirish, suratda tasvirlangan o'yinchoq shaklidagi buyumlarni tanish va ularning nomini to'g'ri aytishga o'rgatish.

Bolalarning katta yoshdagi kishilar talaffuz qilgan so'z va iboralarga takdid qilib, bu so'z va iboralarni takrorlashga o'rgatish. Ashula, ertak va she'rlarni eshitib, ulardagi ayrim ohanglarni kuylashga, ayrim so'zlarni takrorlashga odatlantirish.

Istak xohishni ifodalash uchun zarur bo'lgan so'zlardan va tevarak-atrofdagi kishilar bilan munosabatda bo'lishni bildiruvchi so'zlar (xohlayman, menga ber, qo'yib yubor, nari suril kabilar)ni to'g'ri aytishga o'rgatish.

Bola ikki-uch yoshdan oshganda unda quyidagi xususiyatlarni tarkib toptirishga ko'maklashish: ish harakatni mustaqil tarzda bajarishlariga imkoniyat yaratish; ularda ko'rgazmali tafakkurni o'stirish, tevarak- atrofni bilish asosida nutqiy muhokamaning dastlabki elementlarini shakllantirish; o'zaro muloqotning yangi shakllariga kirishishni ta'minlash (yonma-yon o'ynash, ko'plashib o'ynash, jamoa bilan muloqot qilish asosida faoliyat kursatish). Tevarak-atrofdagi buyumlarni farqlashga va ularning nomi, rangi, shaklini atashga o'rgatish.

Bolani tevarak-atrofdagi narsalar va hodisalar bilan tanishtirish, uni ba'zi bir harakatlarga o'rgatish, nutqni tushunish faoliyatini rivojlantirish.

Bolaning atrofida bilan muomalada bo'lish vositasi sifatidagi nutqini tarkib toptirish. Kattalarning nutqiga taqlid qilish qobiliyatini o'stirish, lug'at boyligini kengaytirish, oddiy gaplarni to'g'ri tuzishga o'rgatish, tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishga erishish.

Turli o'yin va mashg'ulotlar jarayonida bolalarni yangi-yangi so'zlar bilan tanishtirib, ularning ma'nosini anglata borish.

Multfilmlar ko'rsatish, rasmi kitoblar bilan tanishtirish jarayonida ularning tasavvurini va so'z boyligini kengaytirish.

Tez-tez eshitib turishadigan tovush birikmalari va so'zlarga takdid qila bilishni tarbiyalash. Ajablanish, shodliq noroziliq hafalik kabi holatlarni ifodalovchi nutq vositalarini o'rgatish.

Bolalarni kattalarning gapiga diqqat bilan quloq solishga, o'zini qanday tutish to'g'risidagi ko'rsatmalarni (bunday qilsang bo'ladi, bunday qilish yaramaydi, shunday qilish kerak) bajarishga, boshqa bolalar bilan o'zaro munosabatdagi xatti-harakatga oid (halaqit berma, yordamlash, sal nari suril, o'yinchokdi berib tur kabi muomalalarga oid) ko'rsatmalarni bajarishga o'rgatish.

Bolalarni ba'zi bir (men, biz, sen, menga kabi) olmoshlarni to'g'ri qo'llashga, ravishlarni (u erda, bu erda), sifat so'zlarni (katta, kichkina, yaxshi, yomon, shirin) o'z o'rnida ishlatishga o'rgatish. Ona tilining grammatikasi xususiyatlariga muvofiq ravishda oddiy gaplar tuzishga o'rgatish.

Bolalarni kattalarga va boshqa bolalarga turli munosabatlar bilan murojaat qilishga undash, savollar bera bilishga, o'zining istaklarini ifodalay bilishga, ko'rgan bilganlari hakdda so'zlab berishga o'rgatish.

Tevarak-atrof bilan tanishtirish asosida bolalarning nutqini o'stirish uchun quyidagi mashg'ulotlar tavsiya qilinadi: tirik jonivorlarni (mushuq kuchuk jo'ja, akvariumdagi baliq, qafasdagi qush kabilari), transport harakatini (avtomobil, arava, velosiped kabilarni) kuzatish; o'yinchoq buyumlarni ko'rsatish va ular nomini atash, buyumlarni harakatda ko'rsatish, o'yinchoklarni yashirish va qidirib topish; suratlarini (stolga qo'yiladigan, devorga osiladigan suratlar) ko'zdan kechirish, tasvirlangan narsalarni tanib topish; tanish narsalar haqida hikoya qildirish; she'r, hikoya va ertaklarni o'qib berish.

Tabiat bilan tanishtirish. quyosh va oy haqida tasavvur hosil qilish. Bolalarni ko'rgan, his qilgan narsa va hodisalar nomini atashga undash lozim.

Xulosa qilib aytish lozimki, maktabgacha yosh davrida nutq taraqqiyoti o'ziga xos xususiyatga ega bo'lib, uning taraqqiyot darajasiga o'ziga xos psixologik talablar qo'yiladiki, bolani psixik taraqqiyotida uni hisobga olish muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘XATI:

1. Nishonova Z., Alimova G. Bolalar psixologiyasini va uni o‘qitish metodikasi. Toshkent “ O‘zbekiston Yozuvchilari uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi” 2006-B.68.
2. Babayeva D.R. Nutq o‘stirish nazaryasi va metodikasi. Toshkent-2018
2. Dursunov S Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish file:///C:/Users/user/Downloads/maktabgacha-yoshdagi-bolalar-nutqini-rivojlantirish.pdf
3. Davlyetshin M. G va bosh. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya (o‘quv metodik qo‘llanma) Toshkent ,2004. 127 b
4. Maktabgacha ta‘lim pedagogikasi (O‘quv qo‘llanma) O.Y. Xasanboyeva tahriri ostida Toshkent -2006. 180 b.

